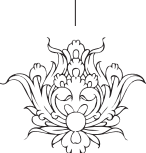

اندیشه

۸۸۴۹۴۷۱ اندیشه

صراط

نوعی از اسلام آمریکایی که قبلاً در مازنی و بعد در ترکیه مدل سازی شد، اسلام لیبرال است؛ غرب این قرائت را هم در خود حل می‌کند؛ چون اصلاً در عرض غرب قرار ندارد؛ بلکه اصلاً همان مدلی است که غرب برای دنیای اسلام پیشنهاد می‌دهد. اما اسلام با قرائت ناب می‌ماند و این واقعیتی است که غرب ظرفیت عبور از آن را ندارد؛ غرب می‌خواهد به کمک دو قرائت خشن و سازشکارانه، این قرائت ناب از اسلام را از بین ببرد. اینکه صریحاً می‌گویند که ما باید دنیای اسلام را مخیر کنیم بین قرائت خشن و قرائت سازشکارانه از اسلام، یعنی همین؛ یعنی نگذاریم که قرائتی که امام (رض) از آن به عنوان اسلام ناب نام

واکاوی ایدئولوژی حزب عدالت و توسعه ترکیه

ترکیه سکولار، نماد اسلام اروپایی

حزب اعتدال و توسعه، از **زمان روی کار آمدن در عرصه‌های داخلی و خارجی، فراز و نشیب‌های متعددی را تجربه کرده است**. با عنایت به فضای خاص سیاسی ترکیه، نقش گسترده دستگاه ارتش و بوروکراسی در این کشور، سابقه تاریخی این کشور و امپراتوری عثمانی و نوع خاص اسلام حاکم در این کشور، این مقاله قصد دارد **ایدئولوژی** این حزب و همچنین رویکردهای داخلی این حزب را بررسی کند.

حزب عدالت و توسعه (Adalet ve Kalkınma Partisi) که در ۱۴ اگوست سال ۲۰۰۱ تأسیس شده بود، از سال ۲۰۰۲ در ترکیه، قدرت را در دست دارد. دبیر کل فعلی این حزب، بن علی یلدیریم (Binali Yıldırım) و دبیر کل سابق این حزب، احمد داوود اوغلو (Ahmet Davutoğlu) نخست‌وزیر پیشین است. بن علی یلدیرم، در حال حاضر نخست‌وزیر تر کیه است. وی در واقع با حذف تمامی چهره‌های شاخص حزب عدالت و توسعه، در این کشور به این مقام رسیده است. او وزیر سابق حمل و نقل است. حزب عدالت و توسعه، یک حزب سیاسی با ریشه‌های مشخص اسلامی است. پیروزی‌های حزب عدالت و توسعه در انتخابات‌های پارلمانی ترکیه، تاریخی بوده است. از زمان شکل‌گیری دموکراسی نوین در ترکیه به سبک و سیاق امروز، حزب مذکور دومین حزبی است که در سه انتخابات به طور پیاپی پیروز شده است. حزب عدالت و توسعه برآمده از حزب رفاه سابق است که در دهه ۱۹۹۰، قدرت را در ترکیه در دست داشت و نجم‌الدین اربکان به عنوان نخست‌وزیر در این دوره به اجرای سیاست‌های اسلام‌گرایانه در داخل و همچنین در سیاست خارجی ترکیه می‌پرداخت ولی عمر این دولت به علت تندروی که در سیاست‌های اربکان وجود داشت (از جمله ضدیت با اتحادیه اروپا) چندان طولانی نشد و با کودتای ارتش سرنگون شد. در نتیجه نجم‌الدین اربکان و رجب طیب اردوغان به عنوان رئیس و معاون حزب رفاه زندانی شدند. دادگاه قانون اساسی ترکیه، حزب رفاه را منحل کرد. کودتای پنهان ۲۸ فوریه علیه اربکان و انحلال حزب رفاه، تأسیس حزب فضیلت در سال ۱۹۹۸ را به رهبری رجبایی کوتان در پی داشت. جالب اینکه دیوان قانون اساسی پس از مدتی با ادامه فعالیت حزب فضیلت نیز مخالفت کرد و به جای این حزب، دو حزب جدید تحت عنوان عدالت و توسعه و سعادت به وجود آمد. در جدول،

به طور خلاصه تاریخچه احزاب مهم اسلام‌گرای ترکیه و سرنوشت آنها درج شده است.

احزاب اسلام‌گرا در ترکیه رویکرد قابل توجهی نسبت به احزاب سلف خود داشته‌اند. پس از هر بار کودتا یا انحلال توسط دادگاه قانون اساسی، آنها عملگرایانه‌تر از خشونت دوری کرده و سعی کردند با رویکردی نوین در صحنه سیاسی ترکیه ظاهر شوند. به همین دلیل است که حزب عدالت و توسعه با در نظر گرفتن تجربه تلخ حزب رفاه و حزب فضیلت، به عرصه سیاست ترکیه وارد شده و قدرت را به دست گرفته است. نخعیگان این حزب سعی بر آن دارند که مثل اسلام‌گرایان سابق فعالیت‌های تندروانه نداشته باشند و بیشتر رفتار عملگرایانه در پیش بگیرند. بنابراین درخلاف حزب رفاه، مقامات حزب عدالت و توسعه با پذیرش ساختار و نظام سیاسی فعلی ترکیه به اجرای اهداف و برنامه‌های حزبی خود می‌پردازند. باید گفت که سه بار پیروزی پیاپی در عرصه انتخابات نشان‌دهنده نفوذ جدی حزب عدالت و توسعه در جامعه ترکیه و محبوبیت بالای آن است. به نظر می‌رسد دلیل موفقیت این حزب در میانه‌رو بودن این حزب است. (دیدگاهی است میانه‌رو بودن، در چارچوب سیاسی ترکیه مدنظر است). مقامات حزب از جمله رجب طیب اردوغان بارها اعلام کرده‌اند که از تمام نیروهای سیاسی ترکیه در قدرت استفاده خواهند کرد و در این راستا در کنار توجه به بخش خصوصی و سرمایه‌داران اسلام‌گرای ترکیه و همین‌طور اقلیت‌های قومی و مذهبی، با ارتش و کمالیست‌ها نیز از تباط‌ خود را حفظ کرده و با رویکردی محافظه‌کارانه، سعی در باقی ماندن در چارچوب سیاسی ترکیه و عدم حذف از آن و تغییر تردیجی آن دارند.

▀ **رقابت مرکز و پیرامون در ترکیه**

شریف ماردمین (ŞerifMardin) جامعه‌شناس و منتقد

ترک، سیاست داخلی ترکیه را عرصه تقابل نیروهای مرکز و پیرامون می‌داند. در این تقسیم‌بندی مشهور، نیروهای در حاشیه که سال‌ها به دلیل سیاست‌های کمالیستی، از صحنه سیاست ترکیه حذف شده بودند، در پی جذب آرای مردم حاشیه بودند. مردمی که با کرد بودند، یا علوی و ارمنی، یا اسلام‌گرا بودند یا خواهان تعدیل ناسیونالیسم و لائیسیم افراطی، در اندیشه وی، مرکز هسان ارتش، بروزرگات‌های سکولار و قوه قضائیه است. پیرامون که روزی، چپ‌ها بودند، در گذر زمان تبدیل به اسلام‌گرایانی شدند که خواستار آزادی بیشتر برای اقوام بودند، منتقد برخورد‌های خشن با کردها و دخالت ارتش در سیاست روزمره هم هستند. در این میان، سازوی رقابت مرکز و پیرامون، در چارچوب سیاسی ترکیه مدرن رخ می‌دهد. ترکیه‌ای که شاید تا پیش از ظهور احزاب اسلام‌گرا و چپ، در دوره کمالیسم قرار داشت و با روی کار آمدن احزاب پیرامونی، وارد دوره پس‌کمالیسم شد. ترکیه مدرن، هرگز دارای طرح مدرنیزاسیون مستقلی نبوده است؛ بلکه تحت تأثیر ایدئولوژی تهاجمی «کمالیسم» قرار داشته و دارد. ایدئولوژی مدعای، حوزه‌های سیاسی را کنترل می‌کند، نسبت به فعالیت‌های سیاسی اکراه دارد و در باطن آن، نوعی بی‌اعتمادی ذاتی نسبت به هویت‌های اجتماعی نهفته است. این ایدئولوژی، اصول بنیادین جمهوری ترکیه را تشکیل می‌دهد. به نظر می‌رسد سه اصل مهم مذکور عبارت هستند از: «غرب‌گرایی، ناسیونالیسم و سکولاریسم». این اصول، با بسیاری از ایده‌های اسلامی در تضاد است. آنتورک برای پیشرفت ترکیه، اروپا و غرب را به عنوان الگو معرفی کرد، سکولاریسم، خواهان تسلیم دین در تمامی حوزه‌ها بود و ناسیونالیسم نیز بر پایه دولت – ملت، حاکمیت را از آن مردم و نه خدا توصیف می‌کرد. اما واکنش حزب عدالت و توسعه چه بوده است؟ حزب

تاریخچه احزاب مهم اسلام‌گرای ترکیه

نام حزب	تاریخ تأسیس – مؤسس	تاریخ و عامل انحلال
حزب نظام‌ملی	۱۹۷۵ – نجم‌الدین اربکان	۱۹۷۱ – دادگاه قانون اساسی
حزب سلامت‌ملی	۱۹۷۲ – نجم‌الدین اربکان	۱۹۸۵ – کودتای نظامی ارتش
حزب رفاه	۱۹۸۳ – نجم‌الدین اربکان	۱۹۸۸ – دادگاه قانون اساسی
حزب فضیلت	۱۹۹۸ – رجبایی کوتان	۲۰۰۱ – دادگاه قانون اساسی

غرب هم بر این است که بستر را برای موفقیت این جمع حاضر کند؛ مثل همان کاری که در ترکیه کردند. من تحلیل بر اساس «فلسفه تاریخ شیعی» را خوب می‌دانم که اگر دقیق باشد معلوم می‌شود که درگیری‌ای که به گفته امام(رض) بین اسلام ناب و جریان کفر و استکبار است، چیست؛ اسلام نفاق، همان کفر است و این دو یکی هستند؛ فرق نمی‌کند که نفاقی باشد که در باطن، احتیاجات و شهوات مادی را منتها با رنگ و بوی اسلامی می‌خواهد، مثل اسلام ترکیه که اسلام نفاق است؛ محور برنامه‌ریزی اش «توسعه غربی» است نه اسلام.

د

احزاب اسلام‌گرا در ترکیه رویکرد قابل توجهی نسبت به احزاب سلف خود داشته‌اند. پس از هر بار کودتا یا انحلال توسط دادگاه قانون اساسی، آنها عملگرایانه‌تر از خشونت دوری کرده و سعی کردند با رویکردی نوین در صحنه سیاسی ترکیه ظاهر شوند. به همین دلیل است که حزب عدالت و توسعه با در نظر گرفتن تجربه تلخ حزب رفاه و حزب فضیلت، به عرصه سیاست ترکیه وارد شده و قدرت را به دست گرفته است

عدالت و توسعه طی حدود دهه اخیر، فرایند انتقال و گذار کمالیسم به اسلام‌گرایی را مدیریت کرده است. این حزب سعی داشته با استفاده از روندهای دموکراتیک، تعریف جدیدی از دموکراسی و اسلام ارائه داده و گفتمان کمالیسم را با ابزار مسالمت‌جویانه و البته بعضاً خشونت‌آمیز، به حاشیه براند. اسلام‌گراهای حزب اعتدال و توسعه، اصول مذکور و تمدن منتج شده از آن را به دلیل آنچه کپی‌برداری از غرب می‌خوانند، مورد انتقاد قرار می‌دهند. آنها بر این باورند که تمدن ترکیه بر پایه اصول سه‌گانه فوق، نشأت گرفته از اروپا و به‌طور کلی تمدن غرب است و نمی‌تواند برای جامعه ترکیه مفید واقع شود. اصلاحات انجام شده در زمان نخست‌وزیری تورگوت اوزال (Turgut Özal) باعث تقویت گروه‌های اسلامی شد زیرا حرکت از اقتصاد دولتی به اقتصاد آزاد و خصوصی‌سازی به آزادی‌های مدنی نیاز داشت؛ و آزادی مدنی باعث رشد نسبی احزاب، رشد طبقه متوسط در شهرهای آسیایی نشین (طبقه متأثر از فرهنگ اسلامی) و کاهش تسلط دولت بر اقتصاد می‌شود. بدین ترتیب، اصلاحات اواسط دهه ۱۹۸۰ فضایی بیشتر را در اختیار گروه‌های اسلامی برای فعالیت در عرصه‌های سیاسی داد. اما در مرور زمان و با تشکیل حزب عدالت و توسعه و قدرت گرفتن آنها، سیاستمداران اسلام‌گرا، سرتی و آرمان‌گرا نظیر اربکان و رجبایی کوتان، اندک‌اندک مورد انتقاد سران حزب قرار گرفتند. حزب عدالت و توسعه خود را به صراحت تأکید می‌کرد که ما نماینده نظام نسبتیم، در واقع، اردوغان قواعد بازی در نظام سیاسی فعلی ترکیه را پذیرفته است و اگر قصد اصلاح این سکولاریسم حاکم را داشته باشد، قصد اصلاح تدریجی و نه ناگهانی و انقلابی آن را دارد. همین مورد باعث بروز اختلافاتی جدی در اجزای اسلام‌گرا شد. شایان ذکر است که نخعیگان حزب عدالت و توسعه که از سیاست‌های ضدروپایی احزاب رفاه و فضیلت به ستوه آمده بودند، به جای براندازی نظام کمالیستی، در پی رخنه و نفوذ در آن از طریق قدرت اقتصادی بودند.

▀ **اسلام و سکولاریسم در ترکیه**

اسلام در کشور ترکیه، مانند همه کشورهای مسلمان؛ با توجه به مختصات فرهنگی، تاریخی و تمدنی خاص خود، ظهور و بروز پیدا کرده است. ماهیت اسلام در ترکیه تفاوت‌هایی با سایر کشورهای اسلامی دارد. به دلیل قربانت جغرافیایی و تاریخی ترکیه امروز، بسیاری اسلام ترکیه را اسلام اروپایی می‌دانند. اسلامی غیرسیاسی، سهل و آسان. اسلامی که در حکومت دخالتی ندارد و در عین حال، از حکومت می‌خواهد آن را محدود نکند. اسلامی که به نوعی توسط حکومت مهار می‌شود و مورد نظارت دستگاه‌های دولتی قرار دارد. ترکیه به پشتوانه تاریخی امپراتوری عثمانی، سابقه این نوع اسلام‌گرایی را دارد. به همین دلیل است که باید گفت یکی دیگر از ویژگی‌های ستاستاری و جامعه‌شناختی اسلام در ترکیه، طبقه علما و رهبری متمرکز دینی است و این سازمان دینانت (Dianat) است که متولی رهبری امور دینی و مذهبی و جامعه مسلمانان ترکیه است. ویژگی دیگر اسلام در ترکیه به تاریخ این کشور بازمی‌گردد. نقش اسلام در رهبری سیاسی ترکیه به دوران عثمانی و سلجوقی بازمی‌گردد. از قرن ۱۷ و با فرسایش نقش سلطان، قدرت علمای دینی رو به فرونی گذاشت.

اسلام در ترکیه، البته شاید مانند ایران، ویژگی دیگری نیز

دارد: «ناسیونالیسم»؛ جریان‌های اسلامی ترکیه همواره خود را حامی ترک‌ها و تمامیت سرزمینی ترکیه‌نشان داده‌اند. این امر از آن روهاهمیت دارد که به یاد داشته باشیم عثمانی، و ساختار حاکم در آن، خود را حاکم و امیر تمامی کشورهای اسلامی سنی مذهب می‌دانست، اما ترکیه نوین و جریان‌های اسلام‌گرا به ناسیونالیسم ترک وفادار مانده‌اند. از دیدگاه حزب عدالت و توسعه، سکولاریسم هرگز به معنای غرب‌گرایی مطلق و بی‌دینی جداکنری نیست. در این مورد باید به دو نمونه و الگوی تاریخی از سکولاریسم اشاره کرد: الگوی فرانسه و الگوی آمریکا. در فرانسه، در مورد رابطه دین و حکومت، روند «آزادی از دین» انتخاب شده است و در آمریکا در مورد ارتباط حکومت و دین، «آزادی دین» ترجیح داده شده است. اما در ترکیه این روند، به مهار نهادها و شعار دینی توسط حکومت منجر شده است. در ترکیه به دلیل برداشت رایج از دین، دین باید روادار و کثرت‌گرا باشد، باید سکولاریسم را تحمل کند و با سکولاریسم و کمالیست‌های حاکم همخوانی می‌داشت تا در قدرت بماند و دچار کودتا نشود. به همین دلیل است که مردم ترکیه، به دلیل رابطه دین و سیاست، تساهل و بردباری خاصی در امور مذهبی از خود نشان می‌دهند. نباید از یاد برد که به دلیل ۸۰ سال

حاکمیت سکولاریسم و لائیسیم افراطی، دین به بخش اندرونی زندگی مردم ترکیه رفته است. به همین دلیل است که حزب عدالت و توسعه، خود را حزبی با رویکرد اسلام سیاسی توصیف نمی‌کند. به این رویکرد، کمالیست‌ها به شدت واکنش نشان می‌دهند. اردوغان معتقد است «سران حزب عدالت و توسعه، محافظه‌کار و دموکراتیک هستند. ارزش‌های دموکراتیک، اولویت بیشتری برای حزب دارد تا ارزش‌های اسلامی.» از سویی دیگر اعضای این حزب استدلال می‌کنند که تعریف سکولاریسم موجود در ترکیه برای جامعه‌ای که هویت آن براساس اسلام شکل گرفته است، مناسب نیست. به همین خاطر در برنامه‌های حزب و اسناد بالادستی آن، به صراحت آمده است که حزب عدالت و توسعه، دین را به عنوان یکی از نهادهای بشری و سکولاریسم را پیش‌نیازی برای دموکراسی نمی‌داند. حزب صراحتاً اعلام کرده که با استفاده از ارزش‌های مقدس دینی برای اهداف سیاسی مخالف است. حزب عدالت و توسعه یک نگاه دوسویه نسبت به سکولاریسم دارد. از سویی به دنبال تقسیم و کاهش تقابل با کمالیست‌هاست و از سویی دیگر در درون دنبال تضعیف کمالیست است.

حزب عدالت و توسعه، در سه‌وجه خود را نمایان می‌سازد: خانواده، عثمانیسم و پارسیی. در مورد خانواده، حزب بر این باور است که خانواده یک نهاد ارزشمند است و باید حفظ شود. در مورد عثمانیسم، عدالت و توسعه باور دارد که در زمان عثمانی، این کشور دارای شکوه و گستره وسیعی بوده است و در حوزه پارسیایی، حزب بر ملاحظات دینی در حوزه فردی تأکید دارد که در نهایت منجر به احساس مسلمانی دسته‌جمعی خواهد شد.

روشنفکران و مؤسسان حزب عدالت و توسعه به این نتیجه رسیده‌اند که برای ایجاد شرایط مساعد برای زندگی دینی، باید به دموکراسی و آزادی (در حد استاندارد‌های اروپایی) پایبند باشند. در حوزه دموکراسی می‌توان مهم‌ترین عقاید حزب عدالت و توسعه را به شرح زیر بیان کرد: تأکید بر حقوق فردی، حقوق اقلیت‌ها و جامعه مدنی؛ رد صریح کاربرد دین برای حوزه‌های سیاسی؛ اشاره جزئی به حقوق دینی و مسئله سکولاریسم. به همین دلیل است که پالیچین آکدوگان، نظریه‌پرداز حزب عدالت و توسعه، با نغی پیوندن‌های حزب با اسلام سیاسی، حتی برجسب دموکراتیک اسلامی را رد می‌کند. مدل دموکراسی محافظه‌کارانه‌ای که رجب طیب اردوغان مروج آن است، کاپیتالیسم لیبرال و اسلام میانه‌رو را کنار هم قرار داده است.

حزب عدالت و توسعه به دلیل تفسیر خاص از اسلام، سکولاریسم، دموکراسی و نوعثمانیسم در سیاست خارجی، با انتقادات فراوانی از دو طیف اسلام‌گرا و کمالیست مواجه بوده است. این حزب به رغم سابقه اسلام‌گرایانه خود و مؤسسانش، از سوی اسلام‌گرایان در ترکیه مورد انتقاد قرار گرفته است. آنها اعتقاد دارند حزب با بوروکراسی خود و وارد کردن اندیشمندان مسلمان به دستگاه اجرایی، توانایی آنها برای تغییرات وسیع اجتماعی را خنثی کرد و آنها را در خدمت حزب قرار داد. علی بولاج (Ali bulac)، که یکی از منتقدین جدی حزب عدالت و توسعه است بر این باور است که با روی کار آمدن حزب، تشکل‌های مدنی و گروه‌های دینی، به برکت اتصال به منابع مادی حاکمیت و تبدیل شدن به بوروکراسی اسلامی ساخت غیردولتی و پویایی مستقل خود را از دست دادند. وی معتقد است به دلیل قرار گرفتن در مدار قدرت، حساسیت آنها به انحرافات جامعه، فساد و مشکلات اقتصادی از بین رفته یا در بهترین حالت بسیار کاهش یافته است. به این ترتیب، به دلیل در اختیار داشتن امکانات دولتی، برای حفظ بهره‌برداری از آنها، خود به بخشی از فساد و عامل آن تبدیل شدند. از سوی دیگر نباید این نکته را فراموش کرد که هیچ

حزب اسلام‌گرایی در ترکیه به اندازه حزب عدالت و توسعه، میانه‌رو و طرف‌دار غرب نبوده است. به همین دلیل، حامیان سنتی و مسلمانان معتقد، از حزب به شدت انتقاد می‌کنند.

حزب عدالت و توسعه، عمیقاً **پایبندی خود را به چارچوب‌های سکولاریستی** (و نه لائیسینیستی) نشان داده است زیرا لائیسینیته، **تحمیل‌کننده بی‌دینی است، در حالی که سکولاریسم نسبت به عقاید گوناگون، بی‌طرفی پیشه می‌کند. این امر را جان اسپوزیتو**

بدین گونه صورت‌بندی کرده است: «بارد سکولار بیسم نظامی ارتش، حزب عدالت و توسعه، سکولاریسم را به عنوان جدایی دین از سیاست از یک سو، و از عامل حفاظت از ذات «دین» از سوی دیگر، پذیرفته است.»

▀ **اردوغان و حزب «عدالت و توسعه»؛ محافظه‌کاری و عمل‌گرایی**

رهبران عدالت و توسعه، درباره بنیان فکری آن، تاکنون دیدگاه منسجمی ارائه ندادند. اما از سال ۲۰۰۳ بدین سو، در مواقع مختلف، ایده حزب در مورد حکومت و مسائل داخلی کشور اردموکراسی محافظه‌کارانه خوانده‌اند. کتابی نیز با همین عنوان توسط یکی از شخصیت‌های نزدیک به حزب، تألیف شده و رسماً از طرف حزب منتشر شده است. اما این کتاب نوعی جمع‌آوری است و از طرف منتقدین هم شیدا مورد نقد قرار گرفته است. حزب عدالت و توسعه به رهبری رجب طیب اردوغان، خود را حزبی اسلام‌گرا توصیف نمی‌کند. چنانچه ذکر شد این حزب، خود را حزبی محافظه‌کار و دموکراتیک می‌داند. به همین دلیل است که رجب طیب اردوغان تعریف مخالفان از حزب خود را به عنوان حزب مذهبی و اسلامی رد می‌کند، او همچنین از تعریف مسلمان دموکرات انتقاد کرده است. اردوغان خود و حزبی‌اش را محافظه‌کار مسلمان تعریف تعریف کرده است. محافظه‌کاری